

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETLERİNİN İAŞE POLİTİKALARI

SECOND WORLD WAR II PROSPERITY POLITICS OF THE GOVERNMENTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Mustafa Yahya METİNTAŞ¹

Mehmet KAYIRAN²

Özet

İkinci Dünya Savaşı boyunca yaklaşık bir milyon askerin silahaltında bulundurulması devletin para ihtiyacını yükseltmiş, tasarruf yapılabilecek, gelir getirebilecek her ürün sıkı denetim ve kontrol altında tutulmuştur. Bu sayede devletin idamesi sağlanabilmiş, mevcut hal ve geleceğe yönelik kısmi bir güvenlik oluşturulmuş, ama halkın büyük çoğunluğu için oldukça zor ve sıkıntılı bir dönem geçirilmiştir. Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan iktisadi sorunların hükümetlerin Türkiye’de izlediği tarım ve iâşe politikalarına etkileri değerlendirilmiş, uygulamaların sonuçlarının gelecekte oluşan siyasi, sosyal ve iktisadi hayatın şekillenmesindeki yansımaları tartışılmıştır. Dönemin Refik Saydam Hükümeti, iâşe konusu da dahil iktisadi alanlarda müdahaleci ve belirleyici ama tasarrufun öncelendiği bir politika gütmüştür. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ise kısmen müdahaleciliği azaltmış, ama önceki politikaların genel niteliğini değiştirmemiş, hatta bazı hususlarda müdahalecilik uygulamalarını daha da artırmıştır. Büyük bir ordunun hazır tutulabilmesi ve savaş sonrasına tasarrufla çıkılabilesine karşın, şehirli kesimi nispeten, köylü kesimi ciddi ölçüde sıkıntıya sokan iâşe politikaları, yan etkileri itibariyle haksız kazançlarla küçük bir grubun ticari sermaye birikimi oluşturmaya kolaylık sağlamıştır. Bu grubun iktisadi gücü sosyal ve idari hayata da yansyarak, 1945 sonrası katı devletçi-tek parti uygulamalarını beslemiş, halkın çoğunluğunun memnuniyetsizliğini arttırmış, halkın daha önceden pek bilinmeyen hukuk, demokrasi, oy hakkı, devlette eşitlik gibi değerlerle ilişkisini güçlendirmiştir. Böylece Türkiye için yeni, geniş halk kesimlerine dayanan siyasal süreç ve örgütlenmelerin zeminini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk Tarımı, İâşe Politikaları

Abstract

During the Second World War, approximately one million soldiers were kept under arms because of it, the state increased the need for money, every product which can be provide saving brought under strict supervision and control. At this point, the state was able to be managed, a partial security for the present state and future was established, but a very difficult and distressing period was passed for the vast majority of the people. In this study, during the World War II the effects of the living economical problems on government’s agriculture and subsistence policies in Turkey, also the consequences of the implementation of the political, social and economic life in the form of the future of the reflections are discussed. The Government of Refik Saydam carried out a policy that is interventionist and decisive in economic areas, including the issue of subsistence, but for which saving is prioritized. The Government of Şükrü Saraçoğlu, on the other hand, partially reduced interventionism, but did not change the general nature of previous policies and even increased interventionism in some respects. Despite an army of one million people can be kept ready and after the war could be saved, the urban population has made it relatively easy to create a small group of commercial capital accumulation with unfair gains due to side effects of the subsistence politics, which put the peasantry in serious in trouble. Economic power of this group by reflecting the social and administrative life after 1945 have fed the solid statist-single-party applications, have increased the dissatisfaction of the majority of the population, a previously little-known law, democracy, voting rights, has strengthened its relationship with values such as equality in the state, so new to Turkey, has laid the groundwork for political processes and organizations based on large public segments.

Key words: Second World War, Turkish Agriculture, Nourishment Politics

¹⁻² Yrd.Doç.Dr.; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskişehir, mmetintas@hotmail.com

1. Giriş Ve Amaç

İkinci Dünya Savaşı, Türk ekonomisini, mali alan başta olmak üzere temellerinden sarsmıştır. Oldukça büyük bir ordunun savaşa hazır halde tutulması devletin para ihtiyacını yükseltmiş, zorunlu olarak piyasadaki para miktarı Merkez Bankası tarafından arttırılmış, buna bağlı olarak Türk parasının alım gücü azalmıştır¹. Para değerindeki güçsüzleşme nedeniyle yatırımlar durmuş, üretim azalmış, dış ticaret imkânları daralmış, ithalât yarı yarıya düşmüştür. Buna karşılık tasarruf yapılabilecek, gelir getirebilecek her ürün sıkı denetim ve kontrol altında tutulmuştur. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından devletin idamesi sağlanabilmiş, mevcut hal ve geleceğe yönelik kısmi bir güvenlik oluşturulmuş, ama halkın büyük çoğunluğu, özellikle de köylü kesimi için oldukça zor ve sıkıntılı bir dönem geçirilmiştir. Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan iktisadi sorunların hükümetlerin Türkiye’de izlediği tarım ve iâşe politikalarına etkileri değerlendirilmiş, uygulamaların sonuçlarının gelecekte oluşan siyasi, sosyal ve iktisadi hayatın şekillenmesindeki yansımaları tartışılmıştır.

Araştırma yapılırken tarih alanına giren bir konunun incelenmesi sırasında kullanılan araştırma teknikleri ve metodoloji kullanılmıştır. İncelemede arşiv belgelerinden, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tutanaklarından, diğer resmi kaynaklardan, gazetelerden, dergilerden ve bu konuda yapılan araştırmalardan yararlanılmıştır.

2. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de İktisadi Durum

Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulduğunda 13 milyona yakın nüfusunun yaklaşık yüzde 84’ü ziraatla geçimini temin ediyor ve ülkenin gayri safi milli hasılasının yaklaşık %48’ini tarım sektörü oluşturuyordu. Bu haliyle genç Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik olarak tam bir tarım ülkesiydi. Bu nedenle Erken Cumhuriyet ve İkinci Dünya Savaşı dönemleri iktisadi değerlendirmelerinde iktisat politikalarının ana zeminini “tarım politikaları” oluşturur. Sanayi çalışmaları o yıllarda niyet ve planlama aşamasındadır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı’na girmemiş olmakla beraber, savaş ekonomisinin bütün sıkıntılarını yaşamış, savaş boyunca yapılan hazırlıklar ve tedbirler nedeniyle iktisadi açıdan çok zor yıllar geçirmiş, karşılaştığı tüm iktisadi zorlukları ise ziraat alanında yaptığı düzenlemeler ile aşmaya çalışmıştır².

¹ Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul, 1986, s. 401-408.

² II. Dünya Savaşı’nın siyasi gelişmeleri ve sayılarla Türkiye’nin ekonomik durumu hakkında Bkz. Morris Singer,

Söz konusu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli iktisadi sorunu, bir milyondan fazla askerden teşekkül eden Ordu'nun beslenmesi ve şehirlerde yaşayan nüfusun iâşe ihtiyacının karşılanması olmuştur.

Devlet, o yıllarda oldukça büyük bir orduyu her zaman hazır tutabilmek için milli kaynaklarının büyük bir kısmını savunmaya ayırmak zorunda kalmıştır³. Çalışma çağındaki nüfusun askere alınması üretim hayatını, özellikle ekonominin asıl kaynağı olan tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Tarımsal üretimi teşvik için yapılan propagandalar ve çok fazla etkili olmayan teşvikler de olumlu sonuçlar vermemiştir. Sonuçta savaş yıllarında ülkede yiyecek maddeleri kıtlığı baş göstermiş, bazı malların "karne" (vesika) ile dağıtılması uygulamasına başvurulmuştur.

Büyük savaşın olağanüstü koşulları altında Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin izledikleri iâşe ve vergi politikaları Türk köylüsünü ve kentli nüfusu derinden etkilemiştir. Bu nedenle biz bu kısımda; her şeyden önce 1940'lı yılların ilk yarısında izlenen devlet politikalarının niteliğini ve Türk tarım kesimini nasıl etkilediğini tespit etmeye çalışacağız⁴:

II. Dünya Savaşı boyunca Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hükümetlerinin uyguladıkları iktisadi ve toplumsal politikaların hukuki dayanak noktasını 18 Ocak 1940'da TBMM tarafından kabul edilen 3780 sayılı "Milli Korunma Kanunu" teşkil etmiştir⁵.

Milli Korunma Kanunu, Bakanlar Kurulu aracılığıyla özel kuruluşların devletleştirilmesinden çeşitli mal piyasalarında alımlara, ithalât-ihracata, malların azami satış fiyatlarının tespit edilmesine kadar çeşitli konularda devlete çok geniş yetkiler tanınmıştır. Savaş yıllarının en önemli iktisadi kanunu olarak nitelendirilen bu Kanun'a dayanılarak çıkartılan kararnameler savaş yıllarındaki iktisat politikalarının temelini oluşturmuştur⁶.

Milward'a göre, savaşa girilsin ya da girilmesin her devlet, ordunun ve kentlerin

---

The Economic Advance of Turkey (1938 – 1960), Ankara, 1977, s. 7 – 179.

³ İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusunun mevcut durumu hakkında Bkz. Hilmi Turan, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s. 358 – 360; Turhan Aytul, "Türkiye'yi Titreten Yıllar", "Emekli Orgeneral Haydar Sükan'ın Mektubu", **Milliyet**, 31.05.1979; Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul, 1986, s. 401 – 408.

⁴Savaş yıllarında izlenen iktisadi ve toplumsal politikalar için ayrıca Bkz.: Kemal KARPAT, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, 1967, s. 90-120; Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 1974, s. 291-354; Çetin YETKİN, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, 1983, s. 182.

221; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986, s. 243- 257.

⁵ 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu metni için Bkz.; **Resmi Gazete**, 26 Kânunusani 1940, No. 4477; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. XXI, s. 433-437.

⁶ Hüsnü BENLİ, **Milli Korunma Kanunu ve Kararlan**, C. I, Ankara, 1945, s. I-III.

hububat ihtiyacını üreticilerden sağlayabilmek için iki farklı politikalar izlemek durumundadır. Bunlardan birincisinde devlet, piyasaya yoğun bir biçimde müdahale eder. Ticareti ve gerekirse üretimi sıkı tedbirlerle denetim altına alarak gerekli hububatı tespit ettiği fiyatlar üzerinden tedarik etmeye çalışır. Bu uygulamanın "istifçiliğe, ihtikâra ve yaygın bir biçimde karaborsacılığa" yol açmaması hemen hemen imkânsızdır. İkinci uygulamada ise devlet, piyasa işleyişine çok fazla karışmaz; fiyatlar ve piyasa koşulları üzerindeki denetim ve müdahaleden mümkün olduğu ölçüde kaçınır. Fiyat artışlarının üreticiyi harekete geçireceği ve talep artışlarının üretimdeki artışlarla karşılanacağı beklenir⁷.

İaşe sorunlarının çözümünde hububatın çiftçilerden toplanması yalnızca ilk aşamayı oluşturur. İkinci aşamada ise hububatın şehirlerdeki tüketiciye ekmek olarak aktarılması gereklidir. İşte bu aşamada da hükümetler farklı politikalar izleyebilirler. Devlet bu alanda "serbest fiyat", "sabit fiyat" veya "karne" uygulamaları gibi, farklı yaklaşımları benimseyebilir⁸.

II. Dünya Savaşı yıllarında "Tek Parti Rejiminin" Refik Saydam Hükümeti (Ocak 1939-Temmuz 1942), diğer iktisadi alanlarda olduğu gibi⁹ iaşe konusunda da yukarıda sözü edilen birinci politika yaklaşımını uygulamıştır. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (Temmuz 1942 - Ağustos 1946) ise ikinci yaklaşım doğrultusunda önemli adımlar atmakla birlikte, önceki politikaların genel niteliğini değiştirmemiş, hatta bazı hususlarda müdahalecilik uygulamalarını daha da artırmıştır¹⁰. Halûk Cillov'a göre¹¹:

"Bu devrede memlekette hemen hemen hiç bir yeni iktisadi yatırım yapılmamış, hatta 1939 tarihli "İkinci Sanayi Plânı" dahi tatbik edilememiştir. Devlet sadece, askerî kudretinin arttırılmasına gayret etmiştir".

II. Dünya Savaşı, Türk ekonomisini mali alan başta olmak üzere temellerinden sarsmıştır. Yaklaşık bir milyon asker büyüklüğündeki bir gücün silah altında bulundurulması devletin para ihtiyacını artırmış¹², enflasyona neden olan "emisyon hacmi" yükselmiş¹³,

⁷ Bkz.: Alan Milward, **War Economy and Society (1939-1945)**, Berkeley, 1977, s. 11-17.

⁸ A.g.e., s. 7-8.

⁹ Refik SAYDAM Hükümeti'nin izlediği iktisat politikasının özellikleri için Bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., s. 243-257; Korkut Boratav, **100 Soruda Devletçilik**, a.g.e., s. 296-297.

¹⁰ Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin iktisat politikasının özellikleri için Bkz.: Cemil Koçak, a.g.e., s. 356-376; Korkut Boratav, a.g.e., s. 298-301.

¹¹ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, a.g.e., s. 136.

¹² Türkiye'nin 1939 yılı bütçesi 407,5 milyon lira iken, 1943 yılında 1 milyar lirayı geçmiştir. Bkz.: Feridun Ergin "Türkiye'de Harp Mâlîyesi" **İÜİFM**, C. 4, S.2 (İkinci kânun 1943), s. 148-170.

¹³ Yüksek bir oranda büyüme gösteren devlet bütçesinin finansmanı ise - vergilerin arttırılması dışında açık finansman imkânları ile karşılanabilmiştir. Önce kısa vadeli hazine bonoları çıkarılarak iç borçlanmaya gidilmiş,

Türk parasının alım gücü devamlı olarak azalmıştır¹⁴. Yatırımlar durmuş, üretim azalmış¹⁵, dış ticaret imkânlarının daralması yüzünden ithalât % 50 nispetinde düşmüştür¹⁶.

CHP hükümetlerinin –II. Dünya Savaşı sırasında-, tarım kesimine yönelik uygulamalarını iki devreye ayırarak incelemek mümkündür. Bu evrelerin her ikisinde de devlet, Türk köylüsünden üç ayrı talepte bulunmuştur: (I) Emek Yükümlülükleri; (II) Tarımsal Ürüne El Koyma; (III) Para Olarak Vergilendirme.

2.1. Refik Saydam Hükümeti'nin İaşe Politikası (Eylül 1939 - Ağustos 1942)

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir tarım ülkesi olan Türkiye için en temel mesele, tarımsal üretimi düşürmemek, sanayi üretimini sürdürerek, ticareti ve ulaştırma hizmetlerini ayakta tutmak; elde olanla yetinmektir¹⁷.

Birinci (27 Ocak 1939) ve İkinci (10 Nisan 1939) Refik Saydam hükümetlerinin Programı'nda: "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programı" esas alınmıştır¹⁸. Bu durum, 25 Ocak ve 3 Mart 1939 tarihlerinde 2 ayrı hükümetin kurulması için görevlendirilen Doktor Refik Saydam, 27 Ocak ta ilk hükümetinin programını Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ne sunarken yaptığı konuşmada şu hususlara vurgu yapmıştır¹⁹:

"Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır... Maliye misin prensibini, Cumhuriyet devrinin ilk olarak Memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakiki manası ile Denk bütçe esası teşkil edecektir... İktisadi sahadaki çalışmalarımız, istikametini her işimizde olduğu gibi parti programının anahtarından alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz ihtiyaçları,

---

bu bonoların ödenmesinde güçlükler çekilince de Merkez Bankası devreye sokulmuştur. Türk hazinesinin iç borç miktarı 1939 yılında 619 milyon TL. İken, 1946'da yaklaşık 1,8 milyar TL.'na çıkmıştır. Bu dönemde, altın ve döviz rezervi 1939'da 65,1 milyon Sterling'den 1946 yılı sonunda 651 milyon Sterling'e ulaşmıştır. Dış borçlarda ise - aynı dönemde-, % 203 oranında bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Feridun Ergin, **a.g.m.**, s. 164-167, Ayrıca Bkz.: Targan Hacim Çarıklı, **Bretton Woods Andlaşması ve Türkiye**, İstanbul, 1947, s. 17-18.

¹⁴ "Toptan fiyatlar indeksi 1938'de 100 iken, 1942'de 280'e ve 1943'de 457'ye yükselmiştir". Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi, a.g.e.**, s. 136.

¹⁵ Korkut Boratav'a göre, "Savaş şartlarının en önemli üretim kalemi olan buğday, 1939'da 4.200.000 ton üretilmiş iken, bu miktar 1945'te 2.200.000 tona" düşmüştür. Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, a.g.e.**, s. 292.

¹⁶ "1938 yılında yapılan 150 milyonluk ithalât 1941 yılında 75 milyon liraya kadar düşmüştür. Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi, a.g.e.**, s. 135.

¹⁷ Nusret Köymen, "Milli Korunma Kanunu Üzerine Bir Konuşma", **Türk Ekonomisinin Başlıca Meseleleri**, Ankara, 1944, s. 346-361.

¹⁸ "Refik Saydam" hükümetlerinin programları için Bkz.: İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1960)**, İstanbul, 1968, s. 124-133.

¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 28, 27.01.1939, C: 1, s. 215 - 216.

ehemmiyetlerine ve bu baktaki imkânlarla göre sıraya koyarak temin etmek ve devletin iktisadi teşekküllerinin işlemelerini ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nispetinde tekemmül ettirmek yolunu takip edecektir...”

Cumhurbaşkanı İnönü, 29 Mayıs 1939'da toplanan CHP'nin "Beşinci Büyük Kurultayı'nı açış konuşmasında, "*Hükümetin icraat programının teferruatıyla Büyük Kurultayı yormak istemem”* dedikten sonra; kendi ifadesiyle köylülerle ilgili bir iki noktayı başlıca mesele olarak Büyük Kurultayın huzurunda şu şekilde ifade etmiştir²⁰:

"Önümüzdeki senelerde nüfusumuzun çoğunu teşkil eden köylümüzün, gerek tahsil, gerek geçim hususunda seviyesini yükseltmeyi başlıca hedef tutacağız. Bu hususta elde edeceğimiz neticelere, çok ehemmiyet ve kıymet veriyoruz. Katı olarak inanıyoruz ki, köylümüzün tahsilini ve maişetini daha yüksek bir dereceye vardırıdığımız gün, milletimizin her sahada kudreti bugün güç tasavvur olunacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır".

Refik Saydam Başbakan olarak görev yaptığı süre boyunca hükümet programını okurken de ifade ettiği gibi CHP'nin “devletçilik” anlayışının dışına çıkmadan büyük problemleri çözmeye çalışacaktır. Bunlardan ilki silah altında tutulması gereken devasa insan sayısının ve kentlerin iiaşesi meselesidir. Diğer bir sorun savaşın başlamasından bir süre sonra ortaya çıkan ve hızla büyüyen mal ve ürün kıtlığını önlemektir. Son olarak uygulanan politikaların Belki de bir yan etkisi olarak ortaya çıkan hem hükümetin itibarına halka büyük zarar veren, ihtikâr, istifçilik ve karaborsacılık sorunudur.

Savaşın getireceği iktisadi daralma, iiaşenin temin ve dağıtım güçlüğü, kıtlık ve açlık korkusu gibi nedenlerle Refik Saydam hükümeti ve devlet iktisadi hayatı kontrol altına alma amacı ile 1940 yılının başından itibaren yeni kanunlar çıkararak sıkı tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM'ni açış Nutku'nda; "*İçinde bulunduğumuz fevkalade şartların, iktisadi hayatımızın nizamını muhafaza etmek için, ayrıca Kanuni tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır. Büyük Millet Meclisi'nin memleketin iktisadi bünyesini sağlam bir surette muhafaza ve devam ettirmek için, isabetli tedbirleri daima ittihaz edeceğine milletimiz emindir...”* sözleri ile alınacak yeni tedbirlere ve

²⁰ Beşinci Büyük Kurultayda Milli Şefin Hitabeleri", *Ülkü*, C. XIII, S. 76 (Haziran 1939), "İlave: 76, s. III.

uygulanacak yeni politikalara işaret etmektedir²¹.

Bu konuşmadan sonra Refik Saydam hükümeti “Milli Korunma Kanunu”nu meclise sunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi 3780 sayılı Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde kabul etmiştir²². Kanunun başarıyla uygulanmasını sağlayabilmek için de ziraat, ticaret, maliye, iktisat ve Ulaştırma Bakanlarının katılımıyla Başbakan veya ilgili bir bakanın başkanlık edeceği bir “Koordinasyon Heyeti” kurulmuştur²³. Koordinasyon Heyeti, Milli Korunma Kanunu’nun uygulamasında ve iktisat politikalarının belirlenmesinde doğrudan doğruya karar alma ve uygulama görevini yerine getirmiştir.

2.1.1. Milli Koruma Kanunu

Milli Korunma Kanunu (MKK) olağanüstü bir durum olan II. Dünya Savaşı şartlarında Türkiye'nin savunma gücünü arttırmak ve devamlı kılmak bunun yanında halkın pahalılık, mal yokluğu ve kıtlık gibi nedenlerle ezilmesini engellemek amacıyla çıkarılmış bir kanundur. Kanun, ziraatı, madenciliği, sanayiye, taşımacılığı, ticareti, üretimi, tüketimi ve kontrol altına almasını sağlayacak geniş yetkileri Refik Saydam hükümetine vermiştir.

Refik Saydam Hükümeti'nin uyguladığı iktisat politikası, MKK'na²⁴ dayanılarak alınan "savaş ekonomisi" tedbirleridir. Daha önce de belirtildiği üzere bu kanun ile hükümete olağanüstü şartlarda ekonomiye; fiyat tespit etme, mülkiyete el koyma, zorunlu çalıştırma gibi araçlarla doğrudan karışma yetkisi verilmiştir²⁵. İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1945-1950 yılları arasında ve 1950'li yıllarda pek çok kez değiştirilen Kanun, 15 Haziran 1960'da yürürlükten kaldırılmıştır²⁶.

MKK'nun işe meselesi ve tarımsal üreticileri ilgilendiren hükümleri aşağıdaki gibi özetlenebilir²⁷:

Her türlü maddelerin veya yardımcı malzemelerin muayyen ellerde toplanarak halk veya müdafaa ihtiyacının "tazyike" düşürülmemesine meydan vermemek için hükümet, değer fiyatı mukabilinde bunlara el koyarak"; ihtiyacı olan müesseselere kârsız olarak

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 1, 01. 11. 1939, C: 1, s. 5.

²² Düstur, Cilt: 21, s. 433.

²³ Sefer Şener, “İkinci dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004/1, s. 77.

²⁴ “Milli Korunma Kanunu” tasarısı 15 Ocak 1940 tarih ve 6/220 sayı ile Başvekâlet tarafından TBMM Reisliği’ne sunulmuş ve Meclis’in 18 Ocak 1940 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir. Bkz. **TBMMZC**, D.6, İ.1, C.8, 18.1.1940, s. 136-168.

²⁵ “Saydam Hükümeti Döneminde (1940-1942), Milli Korunma Kanunu’na Dayanılarak Alman Bazı Önemli Kararlar” için Bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, a.g.e., s. 476-484.

²⁶ Hüseyin Naili Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1971, s. 194.

²⁷ Bkz.: **Resmi Gazete**, 26 Kânunusani (Ocak), 1940, No. 4417.

tevzi edebilir (Madde 14).

Hükümet, "ziraatta çalışabilir her vatandaşı kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartıyla" gerek devlete ve gerekse şahıslara ait ziraat işletmelerinde "tahakkuk eden ihtiyaca göre münasip ücretle çalıştırılabilir" (Madde 37).

Hükümet, lüzum gördüğü mıntikalarda yapılacak ziraatın "nev'i ve çeşitlerini tayin ve tespit edebilir" (Madde 38).

Üzerinde ziraat yapılmayan beş yüz hektardan fazla araziyi Hükümet, "bir bedel mukabilinde işletebilir" (Madde 39).

Hükümet, ziraata elverişli sekiz hektar ve daha ziyade arazi sahibi olan her şahsı bu arazinin yarısına kadar "hububat ekmeğe ve ektirmeye mecbur tutabilir" (Madde 40).

Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa Mükellefiyetinden istisna edilir (Madde 41).

Ayrıca, Milli Korunma Kanunu'na aykırı davrananlar için çeşitli para ve hapis cezaları konulmuş, bu cezaların da ertelenemeyeceği belirtilmiştir (Madde 60).

Anlaşılaçağı üzere, Hükümete bu Kanun'la çok geniş yetkiler verilmiştir. Yürütme organı, üretimi denetim altında tutmaya tam yetkili kılınmıştır²⁸. Kanun, Hükümete büyük tarım işletmelerini de tedirgin edebilecek yetkiler tanımaktaydı. Gerekli görülen bölgelerde hangi ürünlerin üretilebileceğine devlet karar verebileceğı gibi, tarım yapılmayan 5,000 dönümden büyük toprakları da devlet işletebilecekti.

Kanun'un 41. maddesi, TBMM'de sert eleştirilere konu olmuştur. Daha önce belirtildiğı gibi, bu madde ile "dört hektardan" daha az arazisi olan çiftçiler bir çift öküzünü "Milli Müdafaa Mükellefiyeti" olarak devlete vermeğe mecbur tutulmaktadır. Dolayısıyla, % 75'i bu vaziyette olan çiftçilerin en önemli üretim aracı olan öküzlerini devlete vermeleri durumunda tarım yapma İmkânları da geniş ölçüde kaybolabilirdi²⁹. Bu maddeyi sert bir biçimde eleştiren milletvekillerine Başbakan Refik Saydam aşağıdaki cevabı vermiştir³⁰:

"40 dönümden az arazisi olan köylüye de bir istisna tanınırsa, yalnız kendisini beslemek için (Ziraat yapanlara) bir istisna yapmış olursunuz... 40 dönümün (sınırını koyarak)... Üretimi tezyit etmek için yapılmış olur".

²⁸Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasına 19 Şubat 1940'da başlandı, Bkz.: **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1940.

²⁹Bu konudaki tartışmalar için Bkz.: **TBMMZC**, D.6,1.1, C.8, s. 138-158.

³⁰**Ag.e.**, s. 158.

Refik Saydam Hükümeti, MKK'na dayanarak çıkarttığı kararnemelerle piyasayı denetim altına almak için çaba gösterdi. Fiyat artışlarına ve yaratılan darlıklara karşı idari tedbirlerle müdahale etmeye çalıştı. Hükümet, Şubat 1941'e kadar müdahalecilikten kaçındı. 1930'ların ikinci yarısında sağlanan üretim artışlarının ve var olan hububat stoklarının verdiği güven nedeniyle devlet, üreticilerin ürünlerini Toprak Mahsulleri Ofisi'ne veya tüccara satmakta serbest bıraktı³¹. Türkiye, 1930-1940 yıllarında buğday ihracatçısı durumundaydı. Örneğin, 1940 yılında Yunanistan, Belçika ve Almanya'ya 60 bin ton civarında buğday ihraç edilmiştir. Bu miktar Türkiye'nin yıllık buğday üretiminin yalnızca % 1, 5'i kadardı³².

Toprak Mahsulleri Ofisi, 1940 yılında yeterli miktarda buğday satın alamadı. Bunun en önemli nedeni üreticilerin ve tüccarın - iyi ürün yılı olmasına rağmen - olumsuz beklentiler yüzünden stoklanmaya başlamalarıydı³³. 1940 yılının son aylarında ofisin hububat stokları erimeye ve iâşe meselesi ağırlığını hissettirmeye başladı. Bu nedenle Hükümet, ordunun ve kentlerin iâşesini sağlamak amacıyla Aralık 1940'dan itibaren yeni bir uygulama başlattı³⁴.

Bu yeni uygulama ile çiftçiden hububat ürününü zorunlu olarak devlete satması isteniyordu. Bütün üreticilerin geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için belirli paylar ayrıldıktan sonra, önceden *tespit* edilen fiyatlarla Toprak Mahsulleri Ofisi'ne ürünlerini satmalarını sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler alındı. *Hububat fiyatları hükümet kararı ile serbest piyasa* fiyatlarından çok düşük tespit edildi³⁵. Kemal Karpat'ın da belirttiği gibi³⁶:

"Toprak mahsullerini devlete satma mecburiyeti köylünün Toprak Ofisine ve

³¹Bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, (1938-1945), a.g.e., s. 476.**

³²DİE, **Dış Ticaret İstatistikleri (1937-1947)**, Ankara, 1948, s. 13-14.

³³ Türkiye'de Eylül 1939'dan başlayarak fiyatların sürekli bir biçimde artması stoklanmaya yol açmıştır. Örneğin, ekmek fiyatlarında 1933'den 1939'a kadar önemli fiyat artışları olmamıştır. Fakat Savaşın başladığı tarihten itibaren fiyatlar alabildiğine yükselmeye başlamıştır. 1939 ve 1940 yıllarında Türkiye'deki ekmek fiyatları ortalama % 10-15 nispetinde artmıştır. Devletin her türlü müdahalesi de bu fiyat artışlarını önleyememiştir. 1941-1943 yıllarında Türkiye'deki ekmek fiyatları her yıl ortalama % 200-300 oranında yükselmiştir. Bkz.: DİE, **Fiyat İstatistikleri (1933-1944)**, Ankara, 1944, s. 4; **Cumhuriyet**, 15-20 Eylül 1939.

³⁴ "5 Aralık 1940'da buğday ve çavdar ürününe değeri tespit edilerek el konulmasına karar verildi... 14 Şubat 1941'de 2/15164 sayılı kararla hububatın devlete zorunlu satılması kararlaştırıldı". Hüsnü Bengi, **Milli Korunma Kanunu ve Kararları**, C. 1, 1945, s. 391-394.

³⁵ Türkiye'de, 1941 başlarında Hükümet tarafından tespit edilen resmi fiyatlar piyasa fiyatlarının biraz altındaydı. Ancak, hem enflasyon hem de iç ticaret hadlerinin tarımsal ürünler lehine dönmesi nedeniyle aradaki fark zaman zaman içinde hızla açıldı. Örneğin, serbest piyasadaki buğday fiyatlarının 45-50 kuruşa yükseldiği 1942 yılının yaz aylarında devlet, buğdayı 20 kuruştan satmamaya çalışıyordu. Bu uygulama köylüyü Halk Partisi'nden uzaklaştırmıştır. Bkz.: DİE, **Fiyat İstatistikleri (1933-1944), a.g.e., s. 4-5;** Asım Us, **Hatıra Notları (1930-1950)**, İstanbul, 1966, s. 384-413.

³⁶Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, a.g.e., s. 95-96.**

dolayısıyla hükümet ile Halk Partisine karşı hıncı artırdı... Köylüyü Demokrat Partiye kazandırmakta Ofisin büyük rolü oldu”.

Hububat ürününün zorunlu olarak devlete satılması uygulaması 17 ilde başlatılmış, zaman içinde giderek sınırları genişletilmiş ve 1942 yılı buğday hasadı öncesinde, 15 Mayıs 1942 tarihli Kararnameyle bütün illere yayılmıştır. Bu kararnamenin temel hükümleri aşağıda sunulmaktadır³⁷:

Milli Korunma Kanunu'nun muaddel 14'üncü maddesi hükümlerine müsteniden, memleket dâhilinde gerek 1941 mahsulünden olup henüz el konulmamış bulunan ve gerek 1942 yılı zarfında istihsal edilen, müstahsilin ekmeklik, yemeklik, tohumluk yemlik ihtiyacından gayri bilumum buğday, çavdar, mahlut, mısır; her nevi darı kaplıca, yulaf ve arpa mahsulüne Hükümetçe el konulmuştur. Ticaret Vekâleti lüzum gördüğü yerleri, lüzum gördüğü zamanlarda el koyma hükmünden hariç tutabilir (Madde 1).

Üreticinin el koyma hükmünden istisna edilen ekmeklik, yemeklik, tohumluk ve yemlik ihtiyaçları "on iki aylık olmak üzere" şu şekilde tespit olunmuştur (Madde 2):

A-Ayda beher nüfusa üst üste vasati olarak 20 kilo ekmeklik ve yemeklik hububat.

B-Müstahsilin vesaitine ve iktidarına göre ekebileceği tohumluk hububat.

C-Büyük ve küçükbaş hayvan sayısına göre Ticaret Vekâlet'ince tespit olunacak senelik yemlik hububat".

Hububat rekoltesinin ve el koyma hükmüne tâbi hububat miktarının tahmin ve tespiti aşağıdaki şekilde yapılacaktır (Madde 3):

A-Tahmin tarlada ve tespit harmanında yapılır.

B-Oraktan evvel, ikinci madde mucibince halka bırakılacak hububat miktarı tayin ve tespit olunur.

C-Harman zamanında B fıkrasına göre tespit edilen ihtiyaçlar üstünde kalan miktar kat'i olarak tespit edilir.

D-Tahmin ve tespit köy muhtarı veya onu temsilen ihtiyar heyetinden bir aza şubesiyle beraber çalışır.

³⁷Resmi Gazete, 15 Mayıs 1942, No. 5107. Ayrıca Bkz.: Niyazi Acun, **Ziraat Tarihimize Bir Bakış**, İstanbul, 1947, s. 79-84.

Refik Saydam Hükümeti'nce iâşe maddelerine uygulanan düşük fiyatlar karaborsayı yarattı. Bu dönemde, temel ara malları dağıtımını devletçe yapılacaktı. Özel ticarete bırakılan alanda ise polis tedbirleriyle fiyat kontrolleri uygulanacaktı. Bu noktada Boratav'a göre³⁸:

"Bu sistem ne kusursuz işlemiştir, ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiştir; kentli nüfus, gelir sınırlarım zorlamadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık kontrol uygulanan her alanda karaborsa oluşumunun, istifçiliğin, fatura ticaretinin, hava parasının ve zorunlu olarak rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir".

Hükümeti'nin iâşe konusunda izlediği politika başarısızlıkla sonuçlandı³⁹. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alımları tespit edilen hedeflerin altında kalırken⁴⁰, hububat fiyatları hızla yükselmeye devam etti. Pek çok belediye ekmeklik un bulamaz duruma geldi⁴¹. Kentlerdeki ekmek tüketiminin karneye bağlanması bu şartlarda başlatıldı ve yaygınlaştırıldı⁴², iâşe güçlükleri arttıkça, tüketicilere verilen ekmek miktarları azaltıldı⁴³. Bütün bu yapılanlara ve hatta zecri tedbirlere rağmen, devlet müdahaleciliğinin iâşe meselesini çözemeyeceği anlaşılınca, Refik Saydam'ın ölümü ile iş başına gelen Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, bu konuda daha esnek bir politika arayışı içine girmiştir.

2.2. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin İâşe Politikası (Ağustos 1942- Haziran 1943)

Refik Saydam'ın "7-8 Temmuz 1942 gecesi" ölümünden⁴⁴ sonra işbaşına gelen Şükrü

³⁸ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, a.g.e.**, s. 298.

³⁹ Bu politikanın başarısızlığını bizzat Refik Saydam da şöyle ifade etmiştir: "... Bugün harbin başladığı gündün beri yaptığımız tecrübelerle görüyorum ki, devlet teşkilatı "a" dan "z" ye kadar baştanbaşa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lâzımdır..." **Ayn Tarihi**, No. 102 (Mayıs 1942), s. 45.

⁴⁰ **Ayn Tarihi**, No. 99 (Şubat 1942), s. 14-16.

⁴¹ Bu nedenle, İstanbul'un iâşe sorununun çözülebilmesi için İstanbul Belediyesi'ne maddi yardımda bulunulmuş, sonra bu uygulamadan vazgeçilerek Mayıs 1942'de "İstanbul Mahrukat Ofisi" kurulmuştur. Bkz.: **Resmi Gazete**, 21 Mayıs 1942, No 5111.

⁴² Şubat 1941'de "tek tip ekmek çıkarılması" ve Ocak 1942'de ise ekmeğin "vesikaya" bağlanmasına ilişkin "koordinasyon kurulu" kararları yayınlanmıştır. Bu karara göre, yedi yaşından küçük çocuklara 187,5 gram, ağır işçilere de 750 gram ekmek verilebileceği kararlaştırılmıştır. Bkz.: **Resmi Gazete**, No. 4740, 21 Şubat 1941 ve No. 5010, 19 Kânunusani 1942. Bu konuda ayrıca Bkz.: **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1942; Falih Rıfkı Atay, "Can Alıcı Noktalardan Biri", **Ulus**, 9 Ağustos 1942.

⁴³ Ekmek kararnamesinde tahrifat yapanlara ya da kendisine ait olmayan karne kullananlara 3 yıla kadar hapis cezası verileceği duyurulmuştur. **Ulus**, 7 Şubat 1942. Ayrıca Bkz.: **Ayn Tarihi**, No. 98 (Ocak 1942), s. 16-18.

⁴⁴ Refik Saydam, 8 Eylül 1881'de İstanbul'da doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın "Müfettişlik Karargâhı ile Samsun'a; oradan Ankara'ya gelmiştir. 1920-1938 yıllarında çeşitli Vekâletlerde bulunmuş; Başvekâlete de vekâlet etmiştir". Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan İkinci Celâl Bayar Hükümeti'nde "Dahiliye Vekili" olmuş; CHP Genel Sekreterliği de yapmıştır. 28 Ocak 1939'da "Başvekil" olmuş; 7-8 Ağustos 1942 gecesi İstanbul'da ölmüştür. Bkz.: **Ulus**, 8 Temmuz 1942; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1971, s. 203-212.

Saraçoğlu Hükümeti'nin ekonomi politikasında önemli ölçüde bir değişikliğe gidebileceği ileri sürülmekteydi⁴⁵. Gerçekten de bu hükümet değişikliği bir fırsat yarattı⁴⁶ ve Saraçoğlu Hükümeti daha esnek bir politika izlemeye başladı. Şükrü Saraçoğlu, Refik Saydam hükümeti döneminde piyasa üzerinde kurulan katı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yolunu seçti⁴⁷. Ekonomiyi piyasa güçleri ile dengelemek amacıyla, ticari faaliyetlerde fiyatları devlet kontrolü altında tutmaktan önemli ölçüde vazgeçti⁴⁸. Hükümet, öncelikle tarımsal üretimi tam olarak serbest bırakmasa da denetimi bir miktar gevşetme yoluna gitti.

Hatta Koçak'a göre, "Saraçoğlu Hükümeti'nin bu alanda attığı adımlar, aslında eski hükümetin izlediği politikanın tam aksi yönündeydi"⁴⁹.

Göreve geliştikten bir hafta sonra ilk önemli adım atıldı: Ağustos 1942'de çıkarılan bir talimatname ile, hububat ürünlerinin tümüne değil belirli oranlarına el konulmasına, el konulmayan ürünün ise üretici tarafından serbestçe satılabilmesine karar verildi. Her üreticiden 50 tona kadarki hububat üretiminin % 25'ini, 50 ile 100 ton arasındaki üretimin % 35'ini, 100 tonun üzerindeki üretimin ise % 50'sini tespit edilen sabit fiyatlar üzerinden devlete teslim etmesi istendi. Geçimlik tohumluk ve hayvan yemi için üreticiye bırakılan paylar kaldırıldı⁵⁰.

"Yüzde 25 Kuralı" adı verilen Saraçoğlu Hükümeti'nin kararının uygulama şartlarını belirleyen Talimatname'nin en önemli maddesi olan Madde 4 öz anlamda şu içeriği taşıyordu⁵¹:

Madde 4: Buğday, çavdar, mahlût, mısır, arpa, yulaf ve akdarı mahsullerinin tahmin yekûnlarına nazaran:

A. Elli tona kadar istihsal yaptıkları anlaşılan müstahsillerin, her bir nevinin yüzde

⁴⁵ Ahmet Emin Yalman, "Saraçoğlu Kabinesi", **Vatan**, 11 Temmuz 1942.

⁴⁶ Ahmet Faik Barutçu'ya göre, Saydam Hükümet'in izlediği iase politikası; "... halkın ıstırabını, yakınmasını ve Hükümete karşı düşmanlığını gündend güne artırmaktadır... Besin politikasında, Hükümetle Büyük Millet Meclisi arasında görüş ayrılığı vardır. ...Doktor bir yıl önce ölseydi, halkın bu derecede sevgisinden yoksun olarak, sonu bahtsız biten bir adam etiketiyle tarihe geçmezdi..." Bkz.: Ahmet Faik BARUTÇU, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, İstanbul, 1977, s. 256-257.

⁴⁷ Şevket Pamuk, "2. Dünya Savaşı yıllarında Devlet tarımsal yapılar ve bölüşüm", Türkiye'de tarımsal yapılar (1923-2000), derleyen Şevket Pamuk - Zafer Toprak, İstanbul 1988, s. 97.

⁴⁸ Korkut Boratav, Türkiye İktisat tarihi (1908-1907), Ankara 2008, s. 97.

⁴⁹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, a.g.e.**, s. 358.

⁵⁰ Buğday fiyatlarına da yaklaşık olarak % 50 zam yapılmıştır. **Ulus** ve **Vatan**. 16 Temmuz 1942. Saraçoğlu Hükümeti'nin bu uygulaması basın tarafından desteklenmiştir. Bkz.: **Ulus**, 16 ve 25 Temmuz 1942; **Vatan**, 12, 17 ve 24, 26 Temmuz 1942. Yapılan bazı eleştiriler ise ılımlıdır: Bkz.: Yunus Nadi "Fazla mı Serbest?", **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1942; Ahmet Emin Yalman, "İki Yol ve İki Zihniyet", **Vatan**, 12 Temmuz 1942; Ahmet Emin Yalman, "İyi Frene Lüzum Var", **Vatan**, 26 Temmuz 1942.

⁵¹ **Resmi Gazete**, 1 Ağustos 1942, No. 5173.

25'i,

B. Yüz tona kadar istihsal yapan müstahsillerin, bu cins mahsullerinin her bir nevinin elli tona kadar olan kısmının yüzde 25'i ve elli tondan yüz tona kadar olan kısmının yüzde 35'i,

C. Yüz tondan fazla istihsal yapan müstahsillerin bu cins mahsullerinin her bir nevinin elli tona kadar olan kısmının yüzde 25'i, elli tondan yüz tona kadar olan kısmının yüzde 35'i ve yüz tondan fazla kısmının da yüzde ellisine... (Hükümet daha önceden tespit ettiği fiyatlarla el koyacaktır.

1942-43 yıllarında buğdayda ortalama verimin hektar başına 600 kg civarında olduğu⁵² düşünülürse, bu kararlar Türkiye'deki tarımsal işletmelerin çok büyük çoğunluğunu oluşturan ve 600 dönümden az toprak işleyen çiftçilerin ürünlerinin % 25'ine el konulduğu anlaşılmaktadır.

Yüzde 25 uygulaması yürürlüğe girdiği ilk günlerde Devlet müdahaleciliğinin azaltılacağı ve bunun da hububatta iâşe krizini hafifleteceği yorumlarına yol açarak toplumda iyimser bir hava yaratmıştır. Ancak bu iyimser hava kısa sürmüştür. Çünkü Saraçoğlu hükümeti satın aldığı hububatlar için fiyat belirleme politikasını sürdürmüştür. Üstelik bunu belli düzeyde serbest piyasa düzenine izin verildiği bir ortamda yapmıştır. Bu uygulama, toprakla geçinenlerde son derece sıkıntı oluşturmuştur. Bir yandan fiyatlar anormal şekilde yükselirken devlet kanun gücü ile satın aldığı hububat için komik denebilecek düzeyde ödemeler yapmıştır. Örneğin buğday fiyatlarının kilo başına 100 kuruşa kadar çıktığı 1943 yılında devlet satın aldığı buğday için kilo başına sadece 20 kuruş ödemiştir⁵³. Uygulamalar boyunca üreticinin ciddi zararları ise hiçbir şekilde karşılanamamıştır. Üstelik devlet daha ziyade küçük ve orta ölçekli üreticiden alım yapmıştır ki bu zararın sosyal yansımalarını da oldukça güçlü kılmıştır. Büyük üreticiler için Saraçoğlu hükümetinin satışta hububat fiyatlarının serbestçe oluşumuna izin vermesine karşın, Refik Saydam döneminde olduğu gibi genel olarak fiyat belirleme politikasını sürdürmesi nedeniyle satışı kontrol etmiş, hatta kısıtlamışlardır. Bu durum büyük üreticiler için ekstra bir kazanç imkânı yaratırken, dayanıklı olmayan küçük üreticiler için ise yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Devletin düşük fiyatla hububat satın alma politikası üreticinin ürünlerini saklama yoluna gitmesine yol açmıştır. Sonuçta yüzde 25 uygulaması ne yazık ki istifçiliği ve ihtikârı engelleyememiş,

⁵² DİE, *Zirai Bünye ve İstihsal*, Ankara, 1957, s. 13.

⁵³ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İâşe Politikaları", *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 9, 2013, s. 283.

Ordu'nun ve halkın düşük maliyetle iâşesinin sağlanması hedefine ulaşılammış, gelişmeler büyük toprak sahipleri veya hububat tacirleri lehine oluşmuştur⁵⁴.

Büyük toprak sahipleri ve tüccar tarafından, hükümete satılması gereken hububat miktarı satılmaması tam bir karaborsa ortamı oluşmuş, bu da fiyatların olağanüstü düzeyde artmasına yol açmıştır. Şevket Süreyya Aydemir yüzde 25 uygulaması sonrasında buğday fiyatlarının 13 kuruştan 100 kuruşa hızla arttığına dikkat çekmektedir⁵⁵. Bu olumsuz durumun en büyük müsebbibi savaş şartlarında istifade ederek büyük paralar kazanmak isteyen “vurguncu” niyetli büyük tüccarlardır. Hükümetler aldıkları tüm tedbirlere rağmen bu tip “savaş vurguncuları”nın kontrollü müdahalelerini engelleyememiş, engelleyecek düzenlemeleri de maalesef yapamamışlardır.

Saraçoğlu hükümeti, hem karaborsa ve istifçiliği kontrol edebilmek hem de belki vurguncuları bir nebze cezalandırabilmek, halkı da vicdanen rahatlatabilmek amacıyla ve belki de hazineye gelir sağlayabilir niyetiyle, bir defaya mahsus olmak üzere, 11 Kasım 1942 tarihinde, servet vergisi olarak anılan, çıkış amacını hükümetin "olağanüstü savaş koşullarının yarattığı yüksek kârlılığı vergilemek" olarak sunduğu “Varlık Vergisi” denen olağanüstü bir vergiyi yürürlüğe koymuştur⁵⁶. Çok tartışılan bir uygulama olan varlık vergisi de amaca yönelik işe yaramamış, işe yaramadığı gibi mağduriyetlere yol açmış, sosyal yönden büyük sorunlara neden olmuştur.

1943 yılı başlarında iâşe sorunları daha da ağırlaştı⁵⁷. Devlet kuruluşları satın aldıkları yiyecek maddelerini maliyet fiyatından alıyorlardı. İhracatta ve kişilere yapılan satışlarda ise kâr amacı güdüüyordu. Paranın değer kaybetmesi nedeniyle çiftçinin eline geçen fiyatlarda 1942-1943 yıllarında önemli artışlar olmuştur. Fakat bu artışlar, tüketiciyle doğrudan muhatap olan tüccarların kârlarına yazılmış, tüketiciye yüksek fiyat yansımıştır. Sonuçta büyük kentlerin devletçe iâşesi tehlikeye girmiş ve ancak yüksek fiyatlı kaçak hububat ticaretiyle "durum kurtarılmıştı. Öte yandan hükümetin alım fiyatından meydana gelen artışlar, ordunun ve büyük kentlerin resmi yollardan iâşesinin

⁵⁴ Şevket Pamuk, **a.g.m.**, s. 104.

⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, cilt 2, İstanbul 2011, s. 225.

⁵⁶ İbrahim İnci, **a.g.m.**, s. 286, Tefik Çavdar, Türkiye ekonomisinin tarihi, (1900 1960) Ankara 2003, s. 313.

⁵⁷ "Evlerde ekme kavgaları eksik olmazdı, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. ... Şeker için memura ve halka değişik bedel ödetiliyordu. Hâlbuki bunları almak da bir meseleydi ve nüfus cüzdanlarının başındaki sayfalar çeteleye dönmüştü. Karaborsa ile mücadele hoş, fakat boş bir laftan başka bir şey değildi." Bkz.: Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, 1970, s. 27-28. "Fiyatlar alabildiğine yükseldi, büyük bir karaborsa başladı... Böylece savaşlar ahlâkı o kadar bozuyor ki, önüne geçmenin imkânı kalmıyor...", Bkz.: Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem**, İstanbul, 1973, s. 66.

maliyetini de artırmaktaydı"⁵⁸.

Paradoks olarak Saraçoğlu Hükümeti'nin ekonomi ve fiyatlar üzerindeki devletin müdahale ve denetimini azaltmış olmasına rağmen, piyasa talep-üretim dengesi iyi oluşmadığından, üretimin tüketiciye yansımaları kısıtlandığından fiyatlardaki hızlı yükselişler devam etmiştir. Örneğin, İstanbul'da ekmek fiyatları (1938 Endeksi: 100) 1941'de 160.5, 1942'de 306.8, 1943'de 453,3 olmuştur. 1938-1943 yılları itibariyle fiyat artışları ekmekte (kg) % 284.7, yumurtada (tane) % 364.3 ve şekerde ise % 1,107 artmıştır⁵⁹.

İaşe sorunları daha da ağırlaşınca, 15 Mayıs 1943'te çıkarılan bir kararname ile devletin el koyduğu tarım ürünleri miktarları artırılmış ve hububata ek olarak baklagiller de uygulama kapsamına alınmıştır⁶⁰. Bu kararnamede temel husus aşağıda özetlenmiştir:

Madde 1: 1943 mahsul yılı içinde (aşağıdaki mahsulleri istihsal edenler)...:

- A. Buğday, arpa, yulaf, çavdar, mahlût, mısır, çeltik ve akdarıda, mahsullerinin 6 tona kadar olan kısmından yüzde 20'sini, 6 tondan 15 tona kadar olan kısmında yüzde 30'unu, 15 tondan yukarı olan kısmından yüzde 50'sini,
- B. Fasulye, börülce, nohut, mercimek ve bakla mahsullerinin yüzde 25'ini devlet hissesi olarak aşağıda yazılı bedellerle Toprak Mahsulleri Ofisi'ne teslim mecburdurlar".

Hububat kıtlığı o kadar ciddi bir hale gelmiştir ki, daha 2 yıl önce Türkiye buğday ihraç eden bir ülke iken, 1943 yılında Başbakan Saraçoğlu, hububat kıtlığını giderebilmek için ülke dışından destek aramak zorunda dahi kalmıştır. Üretimde ciddi bir düşüş olmamasına rağmen vurguncu niyetli tüccarların ellerindeki hububatı ısrarla piyasaya sürmemeleri bu hazin duruma yol açmıştır. Eldeki bilgilere göre 1943 yılında İngiltere ve Amerika Birleşik devletlerinden alınan buğdayın miktarı yüz bin ton civarındadır. Bunların önemli bir kısmı hibe olarak Türkiye'ye gönderilmiştir⁶¹.

Savaş yıllarında yaşı ve zorunlu ihtiyaç maddelerini temin etme konusunda en büyük sıkıntıyı büyük bir çoğunluğunu oluşturan yoksul köylüler ile işçi ve dar gelirliiler çekmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu iktisadi buhranları ve iaşe sorunlarını aşmak için gerek Refik Saydam gerek Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin aldıkları tedbirler, büyük ölçüde yetersiz kalmış, halk, yoksul kesimler çok sıkıntı çekmiştir. Buna karşın, 1940lı yıllar

⁵⁸ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik, a.g.e.**, s. 299-301.

⁵⁹ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C. 61, No. 2, (Şubat 1945), s. 27. Fiyat artışlarının nedenleri Hk. Bkz.: Halil Cillov, **Türkiye Ekonomisi, a.g.e.**, s. 130-135.

⁶⁰ Bkz.: **Resmi Gazete**, 15 Mayıs 1943, No. 5405.

⁶¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 6, C: 28, 11 Kasım 1942, s. 18-19, **Resmi Gazete**, 16.11 1943, sayı 5431.

şartlarında 1 milyon civarında askerden oluşan bir ordu yaklaşık 5 yıl silah altında tutulabilmiştir. Büyük şehirlerde pek çok zorluk da olsa halkın iâşe ihtiyacı karşılanabilmiştir. Türkiye ekonomisinin, bazı öğelerde II. Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıktığına dair veriler de vardır. Örneğin savaştan önce Merkez Bankası'nda 26 ton altın varken, 1945 yılı sonunda bu miktar 209 tona ulaşmıştır⁶². Konu ile ilgili, daha çok toplumsal kaynakların tasarrufu ile ilgili başka veriler de sunulabilir.

Sonuç

1939-1945 yılları arası, bir milyon kişilik bir ordunun hazır tutulabilmesi ve savaş sonrasına tasarrufla çıkılabilesine karşın, şehirli kesimi nispeten, köylü kesimi ciddi ölçüde sıkıntıya sokan iâşe politikaları, yan etkileri itibariyle haksız kazançlarla küçük bir grubun ticari sermaye birikimi oluşturmaya kolaylık sağlamıştır. Bu grubun iktisadi gücü sosyal ve idari hayata da yansiyarak, 1945 sonrası katı devletçi-tek parti uygulamalarını beslemiş, halkın çoğunluğunun memnuniyetsizliğini arttırmış, daha önceden pek bilinmeyen hukuk, demokrasi, oy hakkı, devlette eşitlik gibi değerlerle ilişkisini güçlendirmiş, söz konusu değerlerin sosyal hayatta hızla yayılmasını sağlamış, böylece Türkiye için yeni, geniş halk kesimlerine dayanan, halkın ihtiyaçlarını önceleyen siyasal süreç ve örgütlenmelerin zeminini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı dönemi Türkiye'nin iktisadi politikaları, Türkiye nüfusunun geniş kesimini oluşturan tarım ile geçinen bölümünü ciddi biçimde mağdur etmiş, yoksullaştırmıştır. Bu noktada, sorunu sosyo-ekonomik olarak ağırlaştıran ve geniş halk gruplarında memnuniyetsizliği arttıran ve devlete olması gereken güveni kaybettiren husus köylünün üretirken elde ettiği varlıkta yoksulluk, yokluk çekmesi haline düşürülmüş olmasıdır. Halkın oldukça geniş kesimlerinde hâkim olan yaygın memnuniyetsizlik ve mağduriyet hali, Türkiye için yeni siyasal örgütlenmelerin ihtiyaç olarak belirdiği, yeni sosyal ve iktisadi politikaların gelişeceği, köklü siyasal ve iktisadi bir dönüşümün gerçekleşeceği ortamı yaratmıştır.

---

⁶² Sefer Şener, **a.g.m.**, s. 91.

KAYNAKÇA

Gazeteler ve Süreli Yayınlar

Aydın Tarihi, No. 98 (Ocak 1942).

Aydın Tarihi, No. 99 (Şubat 1942).

Aydın Tarihi, No. 102 (Mayıs 1942).

Cumhuriyet, 15 Eylül 1939.

Cumhuriyet, 20 Eylül 1939.

Cumhuriyet, 21 Şubat 1940.

Cumhuriyet, 14 Nisan 1942.

DİE, Dış Ticaret İstatistikleri (1937-1947), Ankara, 1948.

DİE, Fiyat İstatistikleri (1933-1944), Ankara, 1944.

DİE, Zirai Bünye ve İstihsal, Ankara, 1957.

Düster, Üçüncü Tertip, C. 21.

Milliyet, 31.05.1979.

Resmi Gazete, 26 Kânunusani, 1940, No. 4417.

Resmi Gazete, 26 Kânunusani 1940, No. 4477.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1941, No. 4740.

Resmi Gazete, 15 Mayıs 1942, No. 5107.

Resmi Gazete, 21 Mayıs 1942, No. 5111.

Resmi Gazete, 1 Ağustos 1942, No. 5173.

Resmi Gazete, 15 Mayıs 1943, No. 5405.

Resmi Gazete, 16 Kasım 1943, sayı 5431.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 28, 27.01.1939, C: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 1, 01. 11. 1939, C: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 1, 18. 01. 1940, C.8.

TBMM Zabıt Ceridesi, 11. 11. 1942, C: 28.

Ulus, 7 Şubat 1942.

Ulus, 8 Temmuz 1942.

Ulus, 16 Temmuz 1942.

Ulus, 25 Temmuz 1942.

Vatan, 16 Temmuz 1942.

Vatan, 17 Temmuz 1942.

Vatan, 24 Temmuz 1942.

Kitap ve Makaleler

Ahmet Emin Yalman, "İki Yol ve İki Zihniyet", **Vatan**, 12 Temmuz 1942.

Ahmet Emin Yalman , "İyi Frene Lüzum Var", **Vatan**, 26 Temmuz 1942.

Ahmet Emin Yalman, "Saraçoğlu Kabinesi", **Vatan**, 11 Temmuz 1942.

Ahmet Faik Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, İstanbul, 1977.

Alan Milward, **War Economy and Society (1939-1945)**, Berkeley, 1977.

Asım Us, **Hatıra Notları (1930-1950)**, İstanbul, 1966.

Beşinci Büyük Kurultayda Milli Şefin Hitabeleri", **Ülkü**, C. XIII, S. 76 (Haziran 1939),

"İlave: 76, s. III.

Cemil KOÇAK, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986.

Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, İstanbul, 1983.

Falih Rıfki Atay, "Can Alıcı Noktalardan Biri" , **Ulus**, 9 Ağustos 1942.

Feridun Ergin "Türkiye'de Harp Mâliyesi" **İÜİFM**, C. 4, S.2 (İkinci kânun 1943).

Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1971.

Hüsnü BENGİ, **Milli Korunma Kanunu ve Kararlan**, C. I, Ankara, 1945.

Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1965.

Hilmi Turan, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.

Hüseyin Naili Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, 1971.

Hüsnü Bengi, **Milli Korunma Kanunu ve Kararlan**, C. I, 1945.

İbrahim İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, **Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı 9, 2013.

İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1960)**, İstanbul, 1968.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, C. 61, No. 2, (Şubat 1945).

Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, 1967.

Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, 1974.

Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1907)**, Ankara 2008.

Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, 1970.

Morris Singer, **The Economic Advance of Turkey (1938 – 1960)**, Ankara, 1977.

Niyazi Acun, **Ziraat Tarihimize Bir Bakış**, İstanbul, 1947.

Nusret Köymen, "Milli Korunma Kanunu Üzerine Bir Konuşma", **Türk Ekonomisinin Başlıca Meseleleri**, Ankara, 1944.

Salih Polatkan, **Birinci ve İkinci Dünya Savaşları**, İstanbul, 1986.

Sefer Şener, “İkinci dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004/1.

Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 2, İstanbul 2011.

Şevket Pamuk, “ 2. Dünya Savaşı Yıllarında Devlet Tarımsal Yapılar Ve Bölüşüm”, **Türkiye’de Tarımsal**

Yapılar (1923-2000), derleyen Şevket Pamuk - Zafer Toprak, İstanbul 1988.

Targan Hacim Çarıklı, **Bretton Woods Antlaşması ve Türkiye**, İstanbul, 1947.

Turhan Aytul, “Türkiye’yi Titreten Yıllar”, “Emekli Orgeneral Haydar Sükan’ın Mektubu”,

Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi, (1900 1960)**, Ankara 2003.

Vehbi Koç, **Hayat Hikâyem**, İstanbul, 1973.

Yunus Nadi "Fazla mı Serbest?", **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1942.